

Joan-Carles Mèlich

LA RELIGIÓ DE L'ATEU

ALTRES LLIBRES DE JOAN-CARLES MÈLICH A FRAGMENTA

La lectura com a pregària. Fragments filosòfics I, 2015
(collecció Assaig, 32).

La prosa de la vida. Fragments filosòfics II, 2016 (collecció
Assaig, 37).

Contra els absoluts. Converses amb Ignasi Moreta, 2018
(collecció Assaig, 46).

FRAGMENTA EDITORIAL

Publicat per FRAGMENTA EDITORIAL
Plaça del Nord, 4
08024 Barcelona
www.fragmenta.cat
fragmenta@fragmenta.cat

Collecció ASSAIG, 51
Consell assessor PERE LLUÍS FONT
FRANCESC-XAVIER MARÍN
JOSEP OTÓN
FRANCESC TORRALBA
AMADOR VEGA

Primera edició MARÇ DEL 2019

Direcció editorial IGNASI MORETA
Producció gràfica ELISENDA SEVILLA I ALTÉS
Disseny de la coberta ALBERT PLANAS
Fotografia de la coberta ANNA DONAIRE

Traducció del castellà al català LAURA GARCÍA RODRÍGUEZ
revisada per l'autor

Impressió i relligat ROMANYÀ VALLS, S.A.

© 2019 JOAN-CARLES MÈLICH SANGRÀ
pel text

© 2019 FRAGMENTA EDITORIAL, S. L. U.
per aquesta edició

Dipòsit legal B. 7881-2019
ISBN 978-84-17796-03-7

RESERVATS TOTS ELS DRETS

A Lluís Duch,
in memoriam

*...and so she envolved this atheist's religion
of doing good for the sake of goodness.*

VIRGINIA WOOLF, *Mrs Dalloway*

ÍNDIX

<i>Pòrtic</i>	II
I La innocència de l'esdevenir	19
II L'esperit de la novella	39
III Una formació prosaica	63
<i>Teló. La religió de l'ateu</i>	71

PÒRTIC

A L'INICI DE LA *Crítica de la raó pura*, Immanuel Kant compara el pensament metafísic amb una lleugera coloma que pensa que volaria molt millor en un espai buit.¹ La metafísica és una filosofia que creu possible arribar a principis indubtables, fermes i segurs, més enllà de l'espai i el temps, de la història i la contingència.² És una filosofia de l'absolut. En aquest assaig intentaré considerar quina forma tindria una existència transgressora amb aquest pensar metafísic, una vida situada en la perspectiva del temps i de les situacions o, si es

¹ Immanuel KANT, *Crítica de la raó pura*, A5-B9 (cito per l'edició de la Universitat de València, Saragossa, 1998, p. 48): «La lleugera coloma, quan en la seva lliure volada talla l'aire bo i sentint-ne la resistència, es podia imaginar que encara se'n sortiria molt millor en l'espai buit. Exactament així Plató abandonà el món sensible, perquè aquest posa a l'enteniment barreres massa estretes, i s'hi arriscà més enllà, sobre les ales de les idees en l'espai buit de l'enteniment pur.»

² Richard RORTY, *Contingència, ironia, solidaridad*, Paidós, Barcelona, 1991.

prefereix, en el que d'ara endavant anomenaré la prosa. Per fer-ho, prendré com a pretext alguns fragments de les obres filosòfiques de Friedrich Nietzsche i de Martin Heidegger, com també assaigs (i novel·les) de l'escriptor txec Milan Kundera.³ No es tracta, per descomptat, d'oferir un estudi exhaustiu (ni tampoc cronològic) de les tesis d'aquests autors, sinó simplement que la seva lectura serveixi de suggeriment sobre com pensar una vida en la prosa, és a dir, una existència construïda després de la mort de Déu, una existència que sobreviu a les ruïnes del pensament metafísic.

Diguem-ho d'una altra manera. Considerarem les condicions de possibilitat d'una vida inspirada, per dir-ho *kunderianament*, en l'esperit de la novel·la.⁴ ¿En què consisteix aquest esperit?

³ Com és de sobres conegut, Milan Kundera va escriure les seves primeres obres en txec. Després del seu exili a França va canviar la seva llengua literària pel francès. Així doncs, Kundera coincideix amb una sèrie de pensadors i literats que, nascuts fora de França i no tenint el francès com a llengua materna, l'han convertit en la seva llengua d'adopció (és el cas de Levinas, Beckett, Semprún, Ionesco, Cioran, Todorov...).

⁴ Milan Kundera ha escrit quatre llibres d'assaig, tots en francès: *L'art du roman*, *Les testaments trahis*, *Le rideau*, *Une rencontre*. Vegeu Milan KUNDERA, *Œuvre*, Bibliothèque de la Pléiade, vol. II, núm. 568, Gallimard, París, 2017. Hi ha traduccions al

No hi ha dubte que en els tres autors mencionats (Nietzsche, Heidegger i Kundera) hi ha un tema comú, a saber, una reivindicació del temps i, per tant, de les ambigüitats, de les perspectives, de les relacions i de les situacions. En conseqüència, en tots tres descobrim una crítica radical al pensament metafísic. En paraules de Heidegger, podríem dir que aquesta crítica comença amb una mirada a la vida fàctica.⁵ Això és el que anomeno *prosa*.⁶ A diferència del que sosté la metafísica, el que argumentaré és que l'«humà» no és una essència transcendent, immutable, universal i eter-

---

català dels dos primers a Destino i dels dos darrers a Tusquets.

⁵ Martin HEIDEGGER, *Ontologia. Hermenéutica de la facticitat*, Alianza, Madrid, 2008. Per mi, l'aportació més interessant de la fenomenologia de Heidegger és precisament l'èsser-en-el món (*In-der-Welt-sein*). Heidegger trenca aquí amb la tradició filosòfica metafísica que havia separat el subjecte de l'objecte, el jo del món, i al mateix temps realitza una crítica radical al pensament metafísic en considerar el *temps*, en aquest cas el *Dasein*, com l'horitzó per a la comprensió de l'èsser.

⁶ La paraula *prosa* pot recordar el bell llibre pòstum de Maurice MERLEAU-PONTY, *La prosa del mundo*, Taurus, Madrid, 1996, que no tinc en compte en aquest assaig. Tampoc utilitzo el capítol titulat així inclòs en el llibre de Michel FOUCAULT, *Las palabras y las cosas*, Siglo XXI, Madrid, 2005. L'expressió (*prosa, prosa de la vida, prosa del món*) l'he pres dels assaigs de Milan Kundera.

na, sinó quelcom *prosaic*, quelcom inseparable del món, del temps i de l'espai, de la inevitabilitat de l'atzar. L'existent humà neix en un món que no ha escollit, del qual hereta una *gramàtica* que no es pot posar entre parèntesis.⁷ Som, *ab initio*, éssers situacionals, habitem unes històries en què no acabem d'estar mai del tot instal·lats. No existeix un Absolut que ofereixi un *sentit* a l'existència més enllà de l'espai i el temps. Mentre que la metafísica contempla l'humà des de l'etern, des de l'exterior de la caverna, el *prosaic* ho fa des de la terra. No hi ha, en la prosa, un model a seguir, una guia que ens orienti en el camí de la vida. Milan Kundera va deixar constància d'aquesta qüestió a la seva novel·la *La insuportable lleugeresa de l'ésser*: «L'home mai no pot saber què cal voler perquè només té una vida i no la pot comparar amb vides anteriors ni rectificar-la en vides posteriors.»⁸

⁷ Com a mínim no es pot posar entre parèntesis del tot. Una qüestió interessant seria considerar fins a quin punt la gramàtica que hem heretat es pot canviar, és a dir, fins a quin punt puc arribar a ser un altre que el que soc, que el que he heretat.

⁸ Milan KUNDERA, *La insuportable lleugeresa de l'ésser*, Tusquets, Barcelona, 2014, p. 15-16.

Vivim a la primera, sense assaig possible. Kundera sosté que la vida sembla un esbós, però esbós no és tampoc la paraula adequada, perquè un esbós és la preparació d'alguna cosa i l'existència no és una preparació per a res, és com un *esborrany sense quadre*. Viure així, sense tenir punts de referència absoluts o guies que indiquin quina és la decisió correcta, és una font d'angoixa.⁹ A diferència de la por, que és provocada per alguna cosa concreta, el que amenaça en l'angoixa no és enlloc. Aleshores, ¿de què ens angoixem? Sens dubte de la mateixa vida, una existència sense fars que ens orientin en les nits de tempesta. La vida que descriuen Heidegger i Kundera és una existència en què «Déu ha mort».¹⁰ Aquesta expressió mostra que el món suprasensible, el món de les idees de Plató, el sol que l'home alliberat de les seves cadenes podia contemplar en sortir de la caverna, ha deixat ja d'operar. Heidegger va comentar molt a fons aquesta frase de Nietzsche, especialment en

⁹ Com és sabut, Martin Heidegger tractarà aquesta qüestió al § 40 d'*Ésser i temps*. Més endavant hi tornaré.

¹⁰ Sobre la influència de la filosofia de Heidegger en l'obra de Milan Kundera, cf. Kvetoslav CHVÁTIK, *La trampa del mundo. Milan Kundera, novelista*, Tusquets, Barcelona, 1996, p. 20.

un assaig inclòs en el seu llibre *Holzwege* ['Camins de bosc']. Es podria pensar, escriu Heidegger, que la frase «Déu ha mort» simplement expressa una opinió de l'ateu Nietzsche i que no deixa de ser una posició personal. No obstant, la realitat és ben diferent. «Déu» és «el nom per a l'àmbit de les idees i dels ideals».

La frase «Déu ha mort» —continua dient Heidegger— significa que el món suprasensible ha perdut la seva força efectiva. No procura vida. La metafísica, és a dir, per Nietzsche, la filosofia occidental compresa com a platonisme, ha arribat al final. Nietzsche comprèn la seva pròpia filosofia com una reacció contra la metafísica, cosa que per ell vol dir contra el platonisme.¹¹

Si «Déu ha mort», continua Heidegger, «ja no queda res a què l'home pugui atènyer-se i per què pugui guiar-se».¹² Com tindrem ocasió de comprovar, les conseqüències de la ruïna de la metafísica són immenses. Ens en ocuparem, però, més

¹¹ Martin HEIDEGGER, *Caminos de bosque*, Alianza, Madrid, 1995, p. 196.

¹² *Ibid.*, p. 197.

endavant; de moment, n'hi ha prou amb deixar clar el fet que, de la «mort de Déu», en pot sorgir una visió de l'existència com a prosa i, per tant, com a alternativa a aquest pensament metafísic que ha sigut el dominant en la cultura occidental al llarg de dos mil cinc-cents anys.¹³ Aquesta prosa envesteix totes les formes filosòfiques, polítiques, morals i religioses totalitàries que reflecteixen aquest mateix pensament metafísic. En aquesta prosa s'inscriu «l'esperit de la novella» de què parlarà Kundera —l'esperit de l'humor, del detall, de l'ambigüïtat, de la identitat, de la memòria...—, un esperit que trenca amb aquell *mode de ser ascètic* (per fer referència de nou a Nietzsche)¹⁴ i que obre la possibilitat d'una educació narrativa de què m'ocuparé al final d'aquesta reflexió.

En aquest sentit, avanço des d'ara la tesi que desenvoluparé en les pàgines que segueixen. Una existència situada en la prosa i, de la mateixa manera, una formació narrativa no tenen res a veure amb l'adquisició d'unes competències o amb una

¹³ Alexander NEHAMAS, *Nietzsche, la vida como literatura*, Turner, Madrid, 2002.

¹⁴ Friedrich NIETZSCHE, *La genealogia de la moral*, Laia, Barcelona, 1981.

programació, sinó amb l'aprenentatge d'una «religió de l'ateu» en què les relacions i les situacions es configuren sobre un horitzó en què Déu ha mort, en què ja no hi ha punts de referència absoluts des dels quals orientar-se. Per això, com veurem al final, en una formació narrativa, l'ètica —que no s'ha de confondre amb la moral— exerceix un paper fonamental. En una formació així, l'ètica no és el resultat de la relació pedagògica, sinó la seva condició de possibilitat.¹⁵

¹⁵ No és possible desenvolupar aquí aquesta qüestió en detall. Cf., per exemple, Joan-Carles MÈLICH, *Ètica de la compasió*, Herder, Barcelona, 2010.